

УДК 141.7

Халецькій О.В.,© доцент кафедри філософії і політології ЛНУВМ та БТ імені С.З.Гжицького,

Халецька О.О., аспірант кафедри історії культури ЛНУ імені І.Франка, м.Львів

РЕЛІГІЙНА ЕЛІТА УКРАЇНИ РЕНЕСАНС-РЕФОРМАЦІЙНОЇ ДОБИ

Елітою є особи, які активно, творчо і поступально-прогресивно діють в усіх сферах суспільного життя (А.Тойнбі). Головним змістом епохи середини XVI - середини XVII ст.ст. був перехід від східно-християнського до ренесанс-реформаційного типу культури, здійснюваний переважно шляхетською лицарською верствою в Україні (В.Липинський). Потужні культурно-освітні центри, особливо соцініанські ввели новий план школи, започаткували нові критичні та раціоналістичні засади духовно-релігійного розвитку на європейському рівні, виховали ціле покоління діячів, які здійснили перехід до нового ренесанс-реформаційного типу культури.

Ключові слова: еліта, ренесанс-реформаційна доба, культурно-освітні осередки, соцініани, раціоналістичні засади духовно-релігійного розвитку.

Проблема всякого розвитку – це, передусім, проблема історичного суб'єкта - діяча, тобто творчої еліти, її створення, формування, освіти. Епоха середини XVI - середини XVII ст. в Україні отримала належне дослідження у вітчизняній історіографії. Освітній культурно-історичний процес XVI-XVII ст. добре висвітлений у працях К.Харламповича, О.Левицького, М.Грушевського, І.Огієнка, С.Подокшина, Я.Ісаєвича, М.Крикуна, М.Ковальського, І.Мицька, Н.Яковенко, В.Микитася та інших (1). Існують різні тлумачення змісту даного періоду. Російська історіографія розглядала головний зміст епохи як боротьбу між східнохристиянським православ'ям і західним католицизмом і уніатством, яке увінчується приєднанням України до Росії. Польська історіографія дивилася на цей рух як на здійснення культурницької місії Польщі в Україні, твердила про те, що саме польське панування принесло і розповсюдило в Україні досягнення західноєвропейської ренесанс-реформаційної культури. Радянська історіографія розглядала зміст періоду як соціальну і національно-визвольну боротьбу народних мас проти польсько-католицької магнатської експансії. Безумовно, це мало місце, але не визначало повністю суть, зміст і скерованість історичного процесу на цьому відтинку часу. Головним змістом епохи XVI - XVII ст., на нашу думку, був перехід від східнохристиянського давньоруського типу культури до ренесанс-реформаційного, і ці здобутки поширювалися вітчизняною шляхтою, магнатерією, духовенством, українськими освітніми центрами та їх діячами. Або, іншими словами, зміст епохи визначали не так соціальні, як культурницькі чинники.

© Халецькій О.В., Халецька О.О., 2011

Якщо є перехідний розвиток, то виникає проблема визначення діяча, суб'єкта історії або т. з. творчої еліти. Ототожнення суб'єкта з народними масами є занадто загальним. Звичайно, перехід до нового типу культури здійснюється усіма верствами: селянством, ремісництвом, які несли на собі основний тягар матеріального виробництва, шляхтою, духовенством, магнатерією. Але кожний період має свою провідну діяльнісну верству. Таким було у княжий період IX - середини XIV ст. давньоруське боярство, середини XIV - середини XVI ст. - можновладне панство. Одночасно зростала питома вага шляхти, яка приходить до влади із створенням Речі Посполитої. На нашу думку, головним діячем, творцем і впроваджувачем ренесанс-реформаційної культури в середині XVI - середині XVII ст. була шляхта. І лише з першої половини XVII ст. її поступово заступає козацтво, історична роль і місія якого мали дещо інше скерування.

Проблема формування творчої елітарної верстви аналізується нами через діяльність культурно-освітніх центрів. Оскільки у XVI - XVII ст. відбувається перехід до ренесанс-реформаційного типу культури, то саме освітні осередки мусили б відіграти роль організатора, культурно-спрямовуючої сили, творчого осередка, поширювача нового типу культури.

Найбільш повно теорії еліти розкриті у таких мислителів, як А.Тойнбі, Ж.Гобіно, А.Бергсон, В.Парето, Г.Моска, О.Шпенглер, Х.Ортега-і-Гассет, Й.Гойзінга, Д.Мальро, В.Липинський (2). Провідною для нас є думка А.Тойнбі про те, що елітою суспільства є люди, які активно і творчо діють в усіх сферах суспільства. На наш погляд, саме ця концепція є найбільш обґрунтованою і всеохоплюючою в історико-соціологічній літературі. Ми також використовуємо положення концепції В.Липинського про провідну роль лицарської шляхетської верстви в Україні середини XVI - середини XVII ст.

Провідна верства, творча еліта України виховувалася і здобувала освіту, духовно зміцнювалася у таких осередках, як Миляновицький (б.1568-83рр.), Заблудівський (б.1569р.), Слуцький (б.1580 р.), Острозький (б.1576 р.), Львівський (1785 р.), Київський братський (1615-16 рр.), Луцький (1616 р.), Києво-Могилянський (1632 р.), в єзуїтських, протестанських школах. В даній статті ми розглянемо роль протестантських шкіл у формуванні творчої еліти України середини XVI - середини XVII ст.

У мережі протестантських шкіл була створена найпередовіша на той час система педагогіки, яка суттєво вплинула на формування творчої еліти в Україні середини XVI - середини XVII ст. Історія протестантизму в Україні, особливо освітня діяльність їх громад, книгодрукування, послідовна боротьба з експансією католиків, проповідь найпередовіших на той час раціоналістичних філософських ідей - це невід'ємна частина історії культури нашої країни. Ренесанс-реформаційна культура середини XVI - середини XVII ст. і просвітницька культура середини XVII - середини XVIII ст. наклали відбиток на всі сфери суспільного життя, на людей, їх прагнення, думки, мову, звичай, побут, моду, на філософські напрямки. Вплив ренесанс-реформаційної і просвітницької культур виявився найглибше не через прямі впливи протестантизму, а опосередковано,

в усіх галузях суспільного життя. Виключно великою є роль соцініан та інших протестанських громад в розвитку освіти та друкарства в Україні, їх внесок в художню культуру.*

З 1520-х рр. протестантські рухи та ідеї поширюються в Україні спочатку серед міських, бюргерських верств. З 1530-х рр. вони розповсюджуються і серед шляхти. Цьому сприяє ліберальне ставлення королівського двору Сигізмунда I і Бони Сфорца, а також покровительство магнатів Миколи Радзивілли Чорного - великого канцлера литовського і Миколи Радзивілли Рудного (1563 р.)(4). Ідеї протестантизму стали знаменом опозиційної шляхти.

Протестанський рух в Україні середини XVI - середини XVII ст. в цьому аспекті досліджували вчені - О.Левицький, Н.Любович, М.Карєєв, С.Мерчит, М.Грушевський, І.Огієнко, Д.Чижевський, М.Возняк, А.Брюкнер, А.Косовський, І.Крип'якевич, С.Урбан, С.Огоновський, А.Зімін, А.Клібанов, Я.Лур'є, С.Подокшин, Я.Ісаєвич, І.Паславський, М.Дмитрієв та інші (3).

Посилення феодално-кріпосницького гніту одночасно з розвитком товарно-грошових відносин в середині XVI ст. та польсько-католицька магнатська експансія сприяли поширенню і радикалізації реформаційного руху в Україні. Із кальвіністського табору протягом 1562-65 рр. виділяється радикальний напрямок антитринітаріїв або аріан. Антитринітарії Речі Посполитої називали себе Польськими і Литовськими братами.

В періоді з д.п. XVI - XVII ст. в реформаційному русі в Україні можна виділити три течії. Перша - містично-радикальна, переважно міщансько-плебейська, яка у дусі біблійних пророків заперечувала власність, владу, насильство, схоластичні мудрування, вимагала "нової землі і нового неба", утвердження на землі "тисячолітнього царства Христового". Ці традиції будуть розвинуті Ст.Зизанієм, І.Вишенським в українстві (5). Другою виступала більш поміркована шляхетсько-міщанська течія нонанадоратизму (непоклоніння), головним представником якої були С.Будний, Доманевський, Я.Палеолог, В.Тяпинський та інш. Вони допускали володіння кріпаками, заняття державних посад, але найбільшою заслугою є те, що вони вперше розвинули ідеї раціоналізму на західно європейському рівні, започаткували нові науково-критичні підходи до Біблії. Серед освічених і ліберальних шляхетських кіл поширюється третя течія - т.зв. епікуреїзм, представниками якого були К.Бекеш у Литві, Г.Лован - на Поліссі, Д.Гулевич - на Волині. Їх характеризувало радикальне вільнодумство, наголошення на саме моральному значенні релігії, звертання до античної філософської спадщини і широка у ній обізнаність (6).

Перша половина XVII ст. для Речі Посполитої, України - це час переростання ренесанс - реформаційної духовності у нову просвітницьку культуру, яка висуває нові ідеали природної людини і раціоналізму. В утвердженні цих ідеалів у вітчизняній духовності соцініанство починає відігравати вирішальну роль. Соцініанство поширилося головним чином серед середньої шляхти і міщанства (7). Це вчення також підтримувалося багатьма магнатськими

родами, яким воно імпонувало своєю поміркованістю і високим рівнем освіти, якого воно вимагало. Тому до протестантизму і соцініанства приєднуються відомі в історії України магнатські родини - Радзивілли, Потоцькі, Заславські, Збараські, Тишкевичі, Соломірецькі, Глебовичі, Вишневецькі, Обрамовичі, Чапличі, Пузини, Немиричі, Ліщинські, Кішки, Стоїнські, Сенюти, Хоткевичі, Войноровські та інші (8).

Соцініанські школи на той час були найкращими в Європі, їх шкільні програми запозичили єзуїтські та православні братські школи. Академія, яку називали "Сарматські Афіни", існувала у м.Ракові (1602-1639 рр.), а після її закриття в - Киселені на Волині. Вона зосередила найбільш передові українські сили в усій Речі Посполитій. У вищому навчальному закладі вчилися не лише соцініани, а й кальвіністи, католики, православні.

Основи організації діяльності гімназії були розроблені Ф.Меланхатоном (1494-1560 рр.), а навчальні плани - Д.Штурмом. Вони були настільки вдалі та відповідали вимогам часу, що були повністю покладені в основу як православних, так і католицьких колегіумів, не зважаючи на те, що між останніми точилася запекла ідеологічна боротьба. Ректором колегії довгий час був Євстафій (Остап) Кесіль - надзвичайно освічена людина, автор перекладу "Про наслідування Христа" Фоми Кемпійського (1380-1471 рр.) Цей твір справив досить великий вплив на розвиток західно-європейської філософської думки. Цей трактат отримав міжвіросповідне поширення і витримав більше 2000 видань, був перекладений на всі мови християнських народів. Є.Кесіль також взяв певну участь, незаслужено забуту, у відомій так званій полемічній літературі. У 1631 р. під псевдонімом Геласія Діпліца він видає присвячену Києво-печерському архимандриту Петру Могилі "Атипологію", яка була скерована проти католицької "Апології" М. Смотрицького, що перейшов до унії. В академії викладала нова творча еліта України - Матвій Твердохліб, Якуб Гриневич - Грижановський (Ян Трембіцький), В. Малахівйович та інші. Як узагальнення педагогічного досвіду протестанських шкіл в цей час виникає педагогічна система Яна Амоса Коменського (1592-1670), автора відомої "Великої дидактики".

Значним був внесок соцініан у друкарство. Друкарні діяли у Раківській та Киселенській Академії, а також у Панівцях та інших містах країни. Тут видавалися твори відомих філософів того часу - А. Припковського (1572 -1670 рр.), А.Вишоватого, А.Кесіля, Ю.Немирича та інші. Прикладом зв'язку і впливів соцініан на православні видання може бути їх активна участь у виданні "Бесід Іоана Злотоустого на 14 послань апостола Павла" (1625 р.) Київським братством. Слід відзначити також ренесанс-реформаційні та просвітницькі впливи та участь протестантів у так званій полемічній літературі, яка становить цілу епоху у духовному розвитку України кінця XVI - першої половини XVII ст. (праця протестанта Христофора Філалета "Апокризис" 1597 р. (9), відповідь "Мотовила (10) , "Антипологія" Кесіля та інші). Дуже багато видань православних зазнали впливів нових реформаційних віань (серед них, книга Нового Завіту 1580 р., Острозька Біблія 1581 р. та інші) (11).

Серед протестантів в Україні другої половини XVI - першої половини XVII ст. виступають такі відомі діячі як С. Будний - відомий філософ, перекладач Біблії для соцініан (1570-1572pp.) (12); .М.Чехович, В.Нагалецький; А.Припковський - видатний соцініанський філософ, київський шляхтич, секретар польського короля Владислава IV (1632-48 pp.), маршалок житомирського сейму (1643р), один з найвідоміших людей в Речі Посполитій та Україні, автор більше 50 праць, філософських, історичних трактатів; .А.Вишоватий - відомий філософ і соцініанський проповідник; М.Твердохліб, О.Мотовило; А.Колодянський - автор "Листів Івана Смериди до великого князя Володимира"; І.Каменчанин (13); О.Чаплич, С.Немирич, П. Верещак, Г.Гулевич, Ю.Немирич - видатний публіцист, автор Гадяцької угоди та інші.

Таким чином, діяльність протестантів, особливо соцініан, досить широко була розповсюджена на Україні і справила великий вплив на вітчизняну культуру середини XVI - середини XVII ст. Їхні потужні культурно-освітні осередки ввели новий план школи; започаткували нові критичні та раціоналістичні засади духовного і релігійного розвитку на європейському рівні; виховали ціле покоління діячів, які здійснили перехід до нового ренесанс-реформаційного типу культури.

Література

1. Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI - начала XVII в. Отношение их к инославным, религиозное общение в них и заслуги их в деле защиты православной веры. Казань, 1898;
2. Левицкий О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси XVI-XVII в. // Киевская старина, 1882;
3. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ-Львів, 1898-1936; Огієнко І. Українська культура. К., 1992;
4. Ковальський М. Источниковедение и археография истории Украины XVI - начало XVII в. Днепропетровск, 1978;
5. Подокшин С. Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы. Минск, 1970;
6. Крикун М. Питання чисельності населення Правобережної України д.п XVI - с.XVII ст. у радянській історіографії. // Вісник Львівського університету. Серія істор. Львів, 1980. Вип. 16;
7. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVII ст. К., 1966; 2).
8. "Lyceum trilingue": концепція тримовної школи у Європі в XVI ст. // Острозька давнина. Матеріали і дослідження. Львів, 1995. С.8-12.
9. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська Академія. К., 1990;
10. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). К., 1993.
11. Тойнбі А. Дослідження історії. Т.1-2. К., 1995; Шпенглер О. Закат Европы. М., 1993; Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. К., 1991; Гейзінга Й. Homo ludens. К., 1994; Липинський В. Листи до братів - хліборобів. Філадельфія, 1995.
12. Левицкий О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси в XVI-XVII в. // Киевская старина, Т.2. 1882;

13. Любавич Н. 1)История реформации в Польше. Кальвинисты и антитринитари. Варшава,1883;
14. Кареев Н. Очерк истории реформационного движения и католической реакции в Польше. СПб., 1886;
15. Грабовський Т. Література аріанська в Польщі 1560-1660 р. К., 1908;
16. Грушевський М.С. 1)Історія України-Руси... Т.5. К., 1994, Т.6-7, К., 1995;
17. Культурно-національний рух на Україні в XVI- XVII ст. К., 1912;
18. З історії релігійної думки на Україні. К., 1992;
19. Подокшин С. Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы. Минск, 1970 ;
20. Гембарович М.Портрет 16-17 ст.у Львові. К., 1969;
21. Жолтовський П. Український живопис 17-18 ст. К., 1978;
22. Овсійчук В. Українське малярство X-XVIII століть. Львів, 1996.
23. Паславський І. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI-першій третині XVII ст.К., 1984;
24. Дмитриев М. Православие и реформация. М.,1992
25. Ульяновский В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Т. 1-2. К., 1994.
26. Паславський І. З історії розвитку філософських ідей... С.56-57.
27. Акты ЮЗР.В 15 т. СПб.,1865. Т.2.С.209.
28. Акты ЮЗР...1863. Т.1. С.266; Архив ЮЗР. В 8 ч., 37 т. Ч.1. Т.8.К.,1914. С.655,716,718.
29. Подокшин С. Реформация и общественная мысль...
30. Левицкий О.Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси... С.210.
31. Возняк М. Історія української літератури.Т.1. Львів, 1992. С.71.
32. Халецька О. Роль Острозької Академії у формуванні релігійної еліти в Україні (друга половина XVI - початок XVII ст.) \\\ Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу. Львів,1997.
33. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська Академія. К., 1990. С.102.
34. Подокшин С. Реформация и общественная мысль... С.132-150.
35. Халецька О. Ісайя Каменчанин - перший український просвітитель на Московщині \\\ Матеріали III острозької науково-красназничої коференції. Сокаль, 1992.

Summary

RELIGIOUS ELITE OF UKRAINE OF RENAISSANCE REFORMATIONAL EPOCH

Elite is a person, which acts actively, creatively and advancingly, progressively in all spheres of social life (A.Toinby).

The main epoch content of the middle of XVI-XVII century was the conversion from eastern Christianity to Renaissance-Reformational type of culture.

Powerful cultural and educational centres, especially societas had trained the whole generation of figures which had realized this conversion.